

ZENE ÉS IDŐ

1.

Immanuel Kant¹

Gottfried Wilhelm Leibniz²

Edmund Husserl³

Az idő csupán a világ érzékelésének egy-egy formája. Kant és Leibniz egyaránt úgy tekint rá, mint általunk kreált mérési rendszerre, egyetértenek abban, hogy az időt az elménk hozza létre: az idő eszerint nem szubsztancia – nem önmagában is megragadható létező –, szemben a newtoni idővel. Ennél még radikálisabban érvel Husserl: sem az idő, sem a tudat nem önálló szubsztancia.

1 Immanuel Kant (Königsberg, 1724. április 22. – Königsberg, 1804. február 12.) német filozófus, a német idealizmus megteremtője, a königsbergi egyetem professzora volt. Az ő nevéhez fűződik továbbá a kategorikus imperatívusz megalkotása, a filozófiai „kopernikuszi fordulat”, a transzcendentális idealizmus.

2 Gottfried Wilhelm Leibniz (Lipcse, 1646. július 1. – Hannover, 1716. november 14.) német polihisztor: jogász, diplomata, történész, matematikus, fizikus és filozófus. Nagy Frigyes azt mondta róla: „önmagában egy akadémia”. 17. század végén és a 18. század elején alkotott, egyike volt a német felvilágosodás alapítóinak. Newtontól függetlenül létrehozta a matematikai analízist. Megfogalmazta a kettes számrendszert.

3 Edmund Husserl (Prostějov, Morvaország, akkori Habsburg Birodalom, mai Csehország, 1859. április 8. – Freiburg, 1938. április 26.) német filozófus, a fenomenológia irányzatának megalapítója. Bár ifjúkorának jelentős része az Osztrák–Magyar Monarchiában telt, későbbi tudományos karrierje elsősorban Németországhoz kötötte. Eredetileg matematikusnak készült, matematikai habilitációt is szerzett, majd a tudományos tudás szisztematikus problémái iránt kezdett el érdeklődni.

A husserli időelmélet azért is érdekes számunkra, mert a zene által modellezi elméletét.

Mennyiben árulkodik a nyelv arról, hogy őseink, akik szavaikat hagyták ránk, miként gondolkodtak az időről? Az „idő folyásáról” beszéltek, arról, hogyan „telik” az idő, mintha csermelyről vagy patakról beszélnének, valami folyékony anyagról és annak mozgásáról, áradásáról és apadásáról, mint valamiről, ami szétmálló cseppekből áll, ezért modulusai titokzatosak.

2.

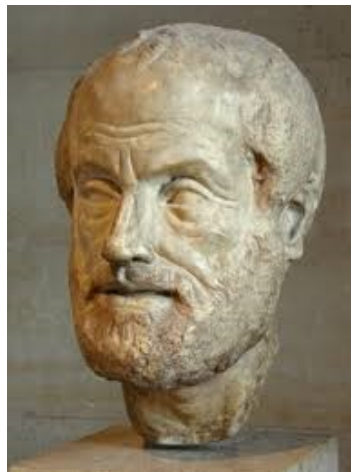
A "konstitúció" kifejezés eredetileg az atomok egymáshoz illeszkedésének rendjét jelenti, de miként van ez az időelmélettel foglalkozó filozófusnál, Husserlnél? A konstitúció a fenomenológia - Husserl által létrehozott - iskolájának egyik kulcsszava: azt jelenti, miképpen képződik le egy tárgy az emberi elmében. Ha egy zongorát látunk, azonnal felismerjük: „ez egy zongora”, még akkor is, ha valamilyen speciális nézőpontból tekintünk rá, mondjuk úgy, hogy a klaviatúrája nem is látszik, csak a teste, az is csak valamilyen kevésbé jellegzetes szögből. Ez a konstituálás (=latin szó: alkot, megalapít, meghatároz, megállapít, felállít) csak akkor jöhet léte, ha már láttunk zongorát korábban is, figyelmesen körbejártuk és minden nézőpontból van róla valamilyen tapasztalásunk. A tudatunk azután egymáshoz kapcsolja ezeket az észleléseket, valamiféle egységes képet hoz létre a hangszerről, amit ezután könnyedén felismerünk egy kevésbé jellemző nézőpontból is. Ez a szintetizálás képessége, amellyel az elménk az észlelet tárgyát képes a korábbi információkból úgy összerendezni, hogy a tárgy komplex módon visszaadja önmaga „tárgyi értelmét”, vagyis elménk, összetett képzetet alkotni az észlelet akár egy egyszerű részletéről is: bár csak a zongora hátát látjuk, tudatunkban mégis az egész tárgy jelenik meg, attribútumaival (=latin szó: valaminek lényegi, szükségszerű, tőle elválaszthatatlan tulajdonsága), billentyűivel, húrjaival együtt. Husserlben felvetődik a gondolat, ha a tudat azonos tárgyaival és aktusaival, az emberi tudat következőképp nem szubsztancia, nem önmagában megragadható „dolog”. Mivel az észlelés egyfajta „élményidőben” megy végbe, azaz az észlelés időszakaszokra oszlik, maguk a „cogitatók” (=cogito ergo sum, latin kifejezés: gondolkodom, tehát vagyok. Descartes 17. sz-i francia filozófus alaptétele) adódnak össze tudattá, vagyis az „aktuális tudat” az észlelések egymásutánjából képződik, maga is mint konstitúció.

Vagyis: a tárgy az észlelőben már, mint értelem van jelen és nem az észlelés során kerül oda, az aktuális észlelés során csak az intencionális létező, az

észlelet tárgyi értelme fogalmazódik meg újra, ezáltal jön léte maga az „aktuális tudat” is, amelyben a tudat az észlelettel, az önmagával nem azonossal társul.

Husserl ezen a ponton veti fel az „időtárgy” fogalmát. „Speciális értelemben vett időtárgyakon azokat a tárgyakat értjük, melyek nemcsak egységesek az időben, hanem az időextenziót (=extenzió latin szó: kiterjedés, kinyúlás, terjedelem, nyújtás, feszítés. Azon dolgok összességét jelenti, amelyre a kifejezés egy adott helyzetben /világban/ vonatkozik.) is magukban foglalják. Amikor felhangzik egy hang, objektíváló felfogásom az időben tartó és lecsengő hangot tárggyá teheti, ám a hang tartalmát vagy a hangot a maga tartalmában nem.” (Husserl: Előadások az időről)

Husserl felvetése itt a következő: a zene hallgatása közben adott időben mindig egy adott hangot kéne hallanom, azután egy következőt, és tovább. Mégsem ez a helyzet: magát a zenét halljuk, a hangoknak a zene folyamatában megragadható történéseit. Az élmény valójában azokból a pillanatokból rendeződik össze, amelyeket egymást követő szakaszaiban egyaránt „most”-ként élünk meg, ezekben az aktuális pillanatokban viszont az „épp most”, felhangzó hangot halljuk mindig másképp, ezeknek az időbeli kiterjedéssel is rendelkező hangoknak az egymásutánja nagyjából mint emlékezés jelenik meg a tudatban, kisebb részt mint észlelés és mint elvárás. Az aktualitás élményében kell lennie tehát egy alapélménynek, ehhez rendeződik hozzá több visszhangzó, hozzá kapcsolódó epizód, ezek kontinuitása a zenei élmény.

Arisztoksenosz⁴

A fenomenológia jeles alakja tehát az érzékeléstől jut el a konstitúció fogalmáig, onnan tovább az idő és a zene kapcsolatához, amely a – akár az ő tollából is – ismerős lehet azok számára, akik olvassák a görög filozófia kevésbé ismert

⁴ Arisztoksenosz (Tarentum, Kr. előtt 354 körül - Kr. előtt 300 körül) ókori görög zeneteoretikus, Arisztotelész tanítványa.

alakjait is. Nincs új a nap alatt. Arisztósz ókori bölcsele szerint: „A zene két dologból áll: észlelésből és emlékezésből. A keletkezőt észleljük, a megtörténtre emlékezünk.” Arisztósz, Arisztotelész növendéke egyébként nemcsak Husserl korai előképe volt, de harcos ellenfele is kora modern zenének is. Róla szóló feljegyzések arról árulkodnak, betiltotta volna a fúvósok használatát (!!!)

Szóval, idő nincs. A huszadik század másik nagy hatású gondolkodója, Henri Bergson szerint azonban rögtön kettő is van, az egyik saját, belső időnk, a másik pedig, amelyik rajtunk kívül és tőlünk függetlenül pereg. A szubjektív és objektív idő fogalmának megkülönböztetésével Bergson látszólag kibékíti a klasszikus fizika szabályait a modern kor relativizmusával.

3.

Zenét hallgatni úgy, hogy „csak zenét hallgatok”, semmit sem tudva a zenei formáról: maga az időtlenség–, zenét hallgatni a formán tudásával viszont az emlékezések, elvárások geometriájában lenni, megélni az expozíciótól egészen a reprízig tartó ívet azzal a gondolattal, hogy közben már az elejének, közepének, végének is látom az alakját –, már az időtlenségen való kívül-levés. (A tudás boldogtalansága és a tudatlanság teljessége: ezek csak illúziók, „csak” igazságok, amikkel nem lehet mit kezdeni.)

4.

Zakopane-Sajtpiac

Zakopane, 2018.

Egyszerre egy rém-alak toppan elém a tömegből. Fekete csuklyát visel,

csupasz koponyája szürke, a szemei helyén mély árnyékok sötétlenek: fenséges mozdulatlansággal magasodik a harsány tömegben, amely gondtalanul morajlik körülötte, sikítanak és nevetnek a fekete maskara láttán, azután tovább haladnak a sajt piac illatait, és színeit kutatva. A gyászos díszlet-figura olyan mozdulatlanságában, mint a Harold Itáliában hőse – Berlioz Rómában, a kabátja fekete folt a mediterraneum színes palettáján – jelmezével személyes időnk végességére hivatott felhívni a figyelmet. Csakhogy senki nem fél. Borzong, sikít ugyan, de nem-lévén idő, mosolyogva halad tovább. Az advent szellemét megélve a járókelő megérintődik a legyőzött halállal, másrészt – fizikailag sem találkozik az idővel, Zakopane utcáin, fából készült épületein sehol egy óra.

Nem figyelmességből, nem is figyelmetlenségből, nem is idő hiányában. Itt nem mérik azt, ami nincs: a boldog időtlenség nem illúzió, felkiáltójel csak: épp a másik az illúzió (!), bár évezredek óta mérik homokkal, vízzel, a földre vetődő árnyék irányával, svájci órával és atomórával. Az itteniek kívül vannak az időn, sietnek a fogaskerekűhöz, felkaptatnak vele a hegy csúcsára: kivilágított kricsmik várják őket édes meleg italokkal és sörrel, szemben a fehér felhők ködében magasodó, mozdulatlan fehér sapkájú sziklák.

Az idő és az ember
(Charoninstitute, WordPress.com)

Csepregi György zeneszerző, képzőművész, irodalmi publicista. Tagja a Magyar Zeneszerzők Egyesületének, a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete képzőművész tagozatának, az Alkotó Muzsikusok Társaságának és az Artisjus Magyar Szerzői Jogvédő Iroda komolyzene tagozatának. Az Artisjus száznál több művét tartja nyilván: szimfonikus- és kamarazenék, egyházi és világi kórusművek, szóló hangszerre írt darabok, illetve kísérőzenék (rádiójáték, hangoskönyv). Kiállítások és összművészeti produkciók létrehozója, számos publikáció köthető még a nevéhez.